

JOURNAL OF SOCIAL, HUMANITIES AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Open Access Refereed E-Journal & Refereed & Indexed
ISSN 2630-6417

Article Arrival Date: 15.11.2018

Published Date: 31.12.2018

Vol 4/ Issue 12 / pp: 188-201

Yunanistan Ve Türkiye'nin Mübadele Politikalarının Sosyopolitik Analizi

The Sociopolitical Analysis Of The Exchange Of Population Policies Of Greece And Turkey

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ

Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Kütahya/Türkiye

Bilimi Uzmanı Betül YAZICI

Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programı Mezunlu,
Kütahya/Türkiye

ÖZET

Osmanlı Devletinin Balkanlardaki hâkimiyetini önemli ölçüde sınırlandıran Osmanlı-Rus savaşının akabinde, özellikle Yunanistan ve Türkiye'de ulus-devlet yapısını güçlendirmeye yönelik politikalar hız kazanmıştır. Öyle ki, etnik temele dayalı ayrımcılığa dayalı olan ve homojen bir ulus oluşturma amacından hareketle yaratılan dışlayıcı kimlik, Balkan Türklerinin bölgede yaşamasını imkânsız hale getirdi. Tam da bu bağlamda ortaya çıkan mübadele çözümü, zorunlu göçleri ve göç edenler bakımından da farklı intibak sorunlarını gündeme taşıdı. Bu makale, Yunanistan'ı uluslaşma sürecine götüren sosyopolitik ortamı ve mübadelenin sonuçlarını Türkiye'yle mukayeseli olarak siyasi, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla irdelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu göç, mübadele, entegrasyon, Lozan Antlaşması, Yunanistan

ABSTRACT

As a regional actor Greece accelerated to follow the policies strengthening the nation-state aftermath of the Ottoman-Russian War (1877-78) which was sharply limited the Ottoman rule in Balkan Peninsula. Nevertheless, the exclusive identity depended upon the ethnic separation and the attempts to create a homogeneous nation led to the life unbearable for Turkish minority living in the region. In this context, the exchange of population as a unique solution to this problem brought up the enforced immigration into the agenda. This article aims to elaborate the sociopolitical context leading the nation building process of Greece and the results of the exchange of population with its political, social and economic dimensions by comparing the Turkey's position in this period of time.

Kew words: Enforced immigration, exchange of population, integration, Lousanne Treaty, Greece

1.GİRİŞ

Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçi düşünceler 1820 yılında Mora İsyanıyla ilk somut yansımalarını Osmanlı topraklarında göstermiş, Napolyon işgaline maruz kalan Mısır üzerinden gelen batılılaşma ayrılıkçı fikirleri tetiklemiş ve Yunanistan'dan başlayan bağımsızlaşma hareketleri, Müslüman tebaaya doğru hızla yayılmıştır. Buna reaksiyon olarak gelişen ve Anadolu'da Türk unsurunun hâkimiyetine dayalı bir ulus-devlet kurulmasıyla neticelenen süreç, çok uluslu bir imparatorluktan ulus devlet modeline geçiş tabiatıyla beraberinde birtakım sosyopolitik problemler getirmiştir. Tam da bu noktada Türk-Yunan ilişkilerinin yeniden tanziminde, her iki toplumda demografik yapının şekillendirilmesinde ve karşılıklı uyum ve ahengin temininde mübadele olgusu bir çözüm olarak düşünülmüştür. Mübadele olgusu önemine binaen Lozan Anlaşmasında bile kendine yer bulmuş olmakla beraber, değişimin din kategorisi üzerinden gerçekleştirilmiş olması ciddi eleştirilere yol açmıştır. Nitekim kimi çevrelerce Türkleşmiş olan Ortodoks nüfusun Yunanistan'a gönderilmesi ve buna mukabil Rumlaşmış Müslümanların Türkiye'ye kabulü olarak görülen mübadelenin, her iki ülkede birtakım rahatsızlıklar yarattığı aşikârdır. Ne var ki, her iki ülkenin uluslaşma hamleleri ve ulus-devletin eritici pota olarak nüfusu homojenleştirme arzusu son derece sancılı bir süreç olan mübadeleyi zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda bu çalışma, mübadelenin Türk ve Yunan toplumlarında yarattığı yansımaları ve uluslaşma çabalarına tesirlerini sosyopolitik bir analize tabi tutmaktadır.

2. DEMOGRAFİK HOMOJENLEŞTİRME ÇABALARI VE 1923-25 ZORUNLU GÖÇLERİ

Yunanistan ve Türkiye'nin zorunlu göçe dayalı nüfus mübadelesi, karşılıklı olarak toplumların homojenleştirme çabaları ve ulus inşa stratejilerine dayanmaktadır. Osmanlı devletinin Balkanlarda hâkimiyetini kaybetmesinin akabinde zorlu hayat şartlarına maruz kalan Türk azınlık için bir umut olan mübadele, öte yandan ciddi intibak sorunları da yaratmıştır. Bir başka açıdan bakıldığında ise, mübadelenin her iki topluma zenginlik ve dinamizm kattığı da görülmektedir. Mübadelenin temelini oluşturan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Lozan Anlaşması neticesinde her iki tarafın yerleşik halkları, zorunlu göçe tabii tutulmuştur. Değiş – tokuş sistemine dayalı bu anlaşma sonucunda, Türkiye'nin azınlıklar sorunu kısmen azalmış, ülke içerisindeki nüfus mümkün mertebe homojenleşmiştir¹.

1923-1925 zorunlu göçleri, Türkiye açısından sosyal ve ekonomik sorunları doğurmuştur. Kendi topraklarındaki ekilebilir alanları ve esnaf kesimlerini kaybeden Türkiye, aynı zamanda da kendi topraklarına dışarıdan gelen mübadilleri üretici konuma getirmeye çalışmış ve iskân sorunlarıyla yakından ilgilenmek zorunda kalmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, mübadelenin götürüleri olduğu gibi getirileri de mevcuttur. Yani nüfus hareketleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınma, milli ekonomi, nüfus gibi hamlelerinin de başlangıç noktası olmuştur. Bu hareket, “ *nüfusu bol, müreffeh, zengin bir vatan*” olma yolunda önemli bir adım niteliğindedir² Nitekim Arı'ya göre de zorunlu mübadele, Türkiye'ye ekonomik, kültürel, sosyal alanlarda yarar sağlamıştır. Ekonomik alanda Rumlardan doğan boşluğu, Türk göçmenlerin doldurmasıyla ekonominin yönetilmesi hususunda ulusal denetim kurulmuştur. Yunanistan'dan Türkiye'ye getirilen Türklerin, dışarıda kazandığı bilgi, belge, deneyim ve tecrübelerini Türk ekonomisine yansıtması, ekonomik kalkınma yarışını kolaylaştırmıştır. Yunanistan'dan gelen Türkler, Türkiye'de oldukça iyi şekilde yer edinmişler, yardım görmüşler ve Yunanistan'daki kazandığı bilgilerle de Türkiye'ye artı değer katmışlardır. Bu süre zarfında kimlikel ve kültürel perspektif olarak, allokton ve otokton (alt-üst) farkı ortadan kalkmış, bununla beraber dinamik şekilde zenginleşme söz konusu olmuştur³. İleride daha derin inceleyeceğimiz bu sonuçlar, mübadelenin olumlu kanadını oluşturmakla beraber, ülkemizin kendi çabalarıyla Türkiye Cumhuriyeti bünyesine kazandırdığı değerler olarak da adlandırılabilirler.

3. MÜBADELE UYGULAMASINI ZORUNLU KILAN GELİŞMELER VE MÜBADELENİN SEBEPLERİ

Osmanlı imparatorluğu içerisinde ayaklanma ve bağımsızlık hareketlerini gerçekleştiren Rumlar ve 1830'dan beri mütemadiyen topraklarını genişleten Yunanistan, mübadelenin temel öznelere olmuştur. Genişleme ile beraber 1919 tarihinde, Yunanlıların Anadolu'ya işgalde bulunması dönüm noktası olarak kayda geçmiştir. Lakin 1922 tarihinde yapılan 'Büyük Taarruz' neticesinde 1.000.000 kadar Rum Yunanistan'a göç etmiş ve Rum nüfusa dair nihai ve genel çözüm, mübadeleye bırakılmıştır⁴. Nitekim Büyük Taarruz Türklere göre 'Türk'ün ateşle imtihanı' iken, Yunanlılar için ise 'yıkım', 'İzmir felaketi' ve 'Küçük Asya felaketi' şeklinde yansıtılmıştır⁵. Bu bakımdan mübadeleyi zorunlu kılan saiklar, azınlıkların isyanı ve Yunanistan'ın Osmanlıya karşı genişlemesidir. Nitekim Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen kitlesel göç hareketleri, her iki toplumda kültürel boşluk, değer erozyonu ve sosyal yapının bozunumunu beraberinde getirmiştir⁶.

Türkiyeli Rumlara; Batı Anadolu ve Marmara başta olmak üzere, Doğu Trakya ve Karadeniz bölgelerinden kara, deniz ve demiryolları ile Yunanistan'a göç etmişlerdir. Yapılan bu göçler sonucunda İstanbul ve İzmir gibi bölgelerde aşırı derece göçmen yığılması görülmüştür. 1922 yılında

¹ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 1

² ERDAL, İbrahim, (2006), Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.6

³ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s.2

⁴ BOZDAĞLI, Yücel, (2014), "Türk- Yunan Mübadelesi ve Sonuçları", TSA/YIL:18 özel sayı, s: 3, Ocak/January, 6-9

⁵ PEKİN, Müfide, (2005), Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923/ Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 25

⁶ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 6-7

Türkiye topraklarından ayrılarak, Yunanistan topraklarına göç eden milyonlarca Rum olmuştur. Bu sayı, - daha önce de belirttiğimiz üzere - 1.000.000'dur. Yunanistan'a gerçekleştirilen önemli kitlesel göç, Türkiye'de boşluk yaratmış ve Yunanistan'da ise yığılma olayını doğurmuştur. Tüm bunlar Türklere Yunanistan'dan gitmeleri adına yapılan, zorunlu göç baskılarına yönelik etkenler olarak kendisini göstermiştir. Buna ek olarak Yunanistan'a göç edip mal ve eşyalarını Türkiye'de bırakan Rum göçmenleri, malların durumu konusunda da toplumsal hareketlenmelere sebep olmuş ve değiş-tokuşun zeminini oluşturmuşlardır. Yaşanan tüm bu gelişmeler ışığında, yeni oluşan bir demografik çevre gerçekleşmiştir diyebiliriz. Bu yeni görünümün oluşumu ise zor duruma düşen iki ülkenin sosyal, ekonomik, siyasal özelliklerinden beslenerek meydana gelmiştir. Nitekim Türk toplumunun değişim ve dönüşümü, farklı yörelerden gelen insanların, göçe müsait olan bölgelere göç etmesine göre şekillenmiş ve bu insanlar 'felaketzedeler', 'harikzedeler', 'mülteciler', 'şark muhacirleri' şeklinde kendi iç özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bunun yanında göçmenlerin eski topraklarında bıraktıkları taşınmaz malları, eşyaları gibi değerli parçalarının da sorun haline gelmesi üzerine yeni oluşan sistem karmaşıklıklara sahne olmuş ve endişe uyandırmaya başlamıştır. Yaşanan tüm bu olaylar sonucunda mübadelenin, diğer anlamıyla değiş-tokuş yönteminin geliştirilmesi kararına varılmıştır. Geliştirilme yolları ise Lozan antlaşması ve buna bağlı olarak mübadele maddelerine dayanmaktadır. Tam da bu noktada mübadeleyi zorunlu kılan faktörleri ele almak gerekmektedir.

4. BALKANLARIN ULUSLAŞMA POLİTİKALARI VE YUNANİSTAN

Tarihsel sürece adını yazdıran mübadele (değişim) kelimesi, Lozan ile kararlaştırılan ve Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türk Müslüman azınlığın yer değiştirmesini belirtmek amacıyla ortaya konulan, değiş-tokuş sürecini yansıtmaktadır. Bu süreçte göç eden bireyler, 'başkasının yerine getirilmiş' anlamını taşıyan 'mübadil' kelimesiyle vasıflandırılmışlardır⁷. Mübadelenin başlangıç noktası olarak, Lozan konferansı ve burada alınan kararlar bağlamında, Türk- Yunan nüfus değişimi baz alınmıştır. Fakat mübadelenin temellerini, daha derine dayanan Osmanlı-Rus (1877-1878) savaşı atmıştır. Tarihin dönüm noktası ve yeniliklerin başlangıcı olan Osmanlı-Rus savaşının sonrasında ise Balkan kesiminden gelenler ve bununla beraber Balkan savaşlarının yaşanmış olması, nüfus hareketliliği ve değişen bir dengeyi doğurmuştur⁸. Buna ek olarak savaş sonrasında oluşan yeni sınır bölgeleri de mübadeleyi tetikleyen bir unsur olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan bağımsızlık düşüncesinin temelinde, Balkanlarda yaşamakta olan ulusların kendi devletlerini, sadece kendi milletlerinden oluşturmak saiki yatmaktadır. Bu düşünce ile ilerleyen Bulgaristan ve Yunanistan, Müslüman Türkleri kendi topraklarından çıkararak uluslaşma politikası çerçevesinde reaksiyoner bir tavır ortaya koymuştur. İzlenen bu politika sonucunda bölgede en büyük göç hareketlerini yaşayan kesim, Balkan Türkleri olmuştur⁹.

Uluslaşma politikalarının asıl temelinde Rumlar yatmaktadır. Osmanlı imparatorluğu, kendi içerisinde yaşayan azınlık statüsüne sahip Rumlara oldukça geniş hak ve özgürlüklerin tanınmasına rağmen Rumlar, Osmanlıdan ayrılma ve uluslaşma yönünde faaliyetler geliştirmişlerdir. Bu noktada Rum kesiminin, göç faaliyetlerine oldukça yatkın olduğunu söyleyebiliriz. Tüm Avrupa'ya yayılmış olan Yunanlılar, yayıldıkları bölgelerde Yunan ulusalcılık hareketlerini geliştirmişlerdir¹⁰. Ticaret yönünden de aşırı bir gelişim seyrini yakalayan Yunanlılar, Batı Avrupa'nın desteğini kazanarak, Aydınlanma çağı felsefesi ile beraber laik eğitime adımlarını atmış ve kilise ve burjuvazi uluslaşmanın temel ajanları haline dönüşmüşlerdir. Aydınlanma ve Reformasyon atılımlarına paralel olarak gelişen kilise içi reformlar, Yunanlıların ulusçuluk akımına katkı sağlamış ve diğer Avrupa

⁷ ÇETİN, Nurten, (2010), "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 24, s. 149-172

⁸ KARA, Bülent, (2005), "Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 187- 198

⁹ ERDAL, İbrahim, (2006), Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.27.

¹⁰ MUSTAFAİ, Habil, (2006), Balkanlarda Azınlık Hakları, yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler bilim dalı, Ankara/2006, s.13-18

devletleri bu girişimleri tetiklemiştir¹¹. Uluslaşma hareketleri çerçevesinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en büyük göç hareketi, Yunanistan'dan kaynaklanmış, buna bağlı olarak 1821 Mora isyanı sonucu Türk kesimi bu bölgeden sürülmüştür. Sürülme olayı ise bütün Balkan ülkelerine örnek teşkil etmiştir¹². Balkan ülkeleri içerisinde uluslaşma yolunda attığı adımlar neticesinde göçe konu olan ikinci ülke ise Bulgaristan'dır. Bulgaristan ile Türkiye arasında, 29 Eylül 1913 İstanbul Antlaşması bağlamında iki taraflı nüfus mübadelesi meydana gelmiş; fakat Birinci Dünya Savaşı sebebiyle mübadele yarım kalmıştır. Mübadeleye engel teşkil eden Birinci Dünya Savaşı ve Balkan Savaşları sonrasında Bulgaristan bir devlet olarak kurulmuştur. Türkiye ile Bulgaristan, statü açısından azınlıklar meselesi ve yarım kalan göçün tamamlanması amacıyla; 18 Ekim 1925'te Oturma sözleşmesi ve Dostluk antlaşması imzalayarak, hem göç edenlerin hukuki haklarını korumuş hem de ortamın rahatlığını sağlamışlardır. Balkan ülkelerinin uluslaşma yolundaki bir diğer ülkesi ise Sırlar olmuştur. Öncelikle 1807 tarihinde Sırların özerklik talebi, Osmanlı devleti tarafından kabul edilmiştir. Buna rağmen dönemin Sırbistan yönetimindeki Kara Yorgi, Rusya'nın himayesinden güç alarak ayaklanma sürecini tamamen bağımsızlık savaşına çevirmiştir. Bir dönem Rusya'nın zayıf ve pasif olması sebebiyle desteksiz kalan Sırbistan, dengeleri Osmanlı devletine kaptırmıştır. Daha sonra yönetim değiştiren Sırlar, Rusya'nın güç kazanması ve aktifleşmesi üzerine güçlenerek, tekrar kendi bağımsızlığını ilan etme yolunda ilerleme göstermiştir¹³. Nitekim Erdal'a göre¹⁴, Sırbistan'ın bağımsızlık ve uluslaşma çabasının temelinde, Romanya'nın da izlediği politika olan 'toprak reformu' büyük rol oynamıştır. Sırlılaştırma, asimilasyon politikaları ve ulus devlet kurma yolunda istikrarla ilerleyen Sırbistan bu faaliyetlerini, Müslümanları ekonomik kayıplara uğratarak ve onların üzerlerinde baskı kurarak gerçekleştirmiştir.

Sonuç olarak yaşanan bu politikalar, Sırbistan'ın özerkliğinin kabulü ve bağımsız bir Yunanistan ülkesinin türemesi gibi olguları doğurmuş, Osmanlı'ya karşı zafer olarak görülen bu gelişmeler diğer Balkan ülkelerini uluslaşmaya teşvik etmiştir. Genele bakıldığında, balkan ülkeleri bağımsızlık savaşına önem vermişlerdir. Onlar için uluslaşmak, yani kendi milletlerinin tek olarak var olması önemli bir etmenddir. Bu etmen ise zaman zaman haksız asimilasyon ve toprak politikalarını doğurarak, Müslümanları ötekileştirmiştir. Uzlaşma noktası olarak mübadele, bir çeşit çözüm noktası olmuştur. Mübadelenin temel çıkış noktasının sebebi buradan türemektedir.

5. LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI

Yaşanan nüfus anlaşmazlıkları ve buna bağlı olarak gelişen uluslaşma faaliyetleri, Batılı devletler ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kaotik bir ortam oluşturmuştur. Patlamaya hazır olan bir savaş ortamında, tarihin seyrini önemli ölçüde değiştirecek olan bu konular, çözüme kavuşamayacağından dolayı ilgili devletler, barışçıl bir ortama yönelerek Lozan Barış Konferansını düzenlemeye karar vermiştir. Bu konferanstan önce yapılan, ulusçuluk ve ırkçılık hareketleri, insanları göçe zorlamış ve topografyayı alt üst etmiştir. Nitekim Balkanlarda yapılan baskı ve zulmün temelinde etnik özelliklere dayanan ulusçuluk faaliyetleri yatmaktadır¹⁵. Bu noktada, Lozan Barış Konferansının önemli konusunu oluşturan azınlıklar ve nüfus probleminin önem teşkil ettiğini görmekteyiz.

Savaş ortamında yapılan zorunlu Rum göçleri, uluslararası hukuk açısından tehlike teşkil etmiştir. Uluslararası hukuk bağlamında, barışçıl bir tarihsel seyir için atılan adım ve oluşturulmak istenen yasal zemin, Lozan Barış Konferansı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Lozan'ın ortaya çıkmasındaki temel faktörlerin başında, yukarıda ele aldığımız sebeplerden dolayı yapılan zorunlu Rum göçleri yatmaktadır. Bu göçler sonucunda, Anadolu'dan Yunan ordusunun çıkarılmasına bağlı olarak, 3-11

¹¹ RICHARD, Clogg, (1997), Modern Yunanistan Tarihi, (Akt.: D. ŞENDİL), İletişim Yayınları, İstanbul, s.47.

¹² ERDAL, İbrahim, (2006), Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.29.

¹³ MUSTAFAİ, Habil, (2006), Balkanlarda Azınlık Hakları, yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler bilim dalı, Ankara/2006, s. 49

¹⁴ ERDAL, İbrahim, (2006), Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 30.

¹⁵ ÖKSÜZ, H. (2000) "Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 16, Sayı 48, s. 753-769.

Ekim Mudanya mütarekesi imzalanmış ve Yunanlılar, Doğu Trakya bölgesinden çıkartılmıştır. Mudanya mütarekesinin doğurduğu sonuçlar bağlamında Lord Curzon, barış anlaşmasının gerekliliğini savunarak talepte bulunmuştur¹⁶. Geniş katılımlı bir muhtevaya sahip olan konferans, 20 Kasım 1922 tarihinde, İsviçre'nin Lozan şehrinde meydana gelmiştir. Konferansın özü ve doğası itibarıyla iyimser ve barış odaklı olduğunu, İsviçre Cumhurbaşkanı'nın “yeryüzündeki bütün iyi niyetli kimselere selam” sözleri ile destekleyebiliriz¹⁷. Konferansın bir tarafında Türkiye, öteki tarafında ise Fransa, İngiltere, İtalya, Yunanistan, Japonya, Yugoslavya ve Romanya yer almış, boğazlar konusu üzerinden Türkiye'nin ısrarıyla Gürcistan, Ukrayna ve Sovyet Rusya toplantıya davet edilmiştir¹⁸. Böylece çok taraflı ve geniş boyutlu sorunlar, ilk defa uluslararası bir masaya yatırılmış görünmektedir.

Lozan Barış Konferansı öncesinde Milletler Cemiyeti, demografik değişimleri gözlemlemesi için Dr. Fridtjof Nansen'i görevlendirmiştir. Nansen, her iki ülkeye ziyaretlerde bulunmuş ve her iki tarafın tezlerini dikkatle dinlemiştir¹⁹. Görüşmeler neticesinde Nansen bazı önerilerde bulunmuştur. İlk öneri olarak Anadolu'da yer alan Ortodoks kesimi ile Yunanistan'da bulunan Müslüman kesimin, isteğe bağlı şekilde değiş tokuşlarının yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Ancak bu noktada İstanbul'da bulunan Rum kesimi, değişimin dışarısında tutulacaktır. Türkiye ise İstanbul'un değil, Batı Trakya bölgesinin değişim dışı tutulmasını talep etmiştir; çünkü Batı Trakya Müslümanları orada azınlık değil çoğunluk kesimi olarak yer almıştır. Bu sırada Yunanistan, kendi yer sıkıntısını öne sürerek, Anadolu'da doğan Rum boşluğu ile kendi bölgesinde bulunan, 350.000 Türk kesiminin Anadolu'ya gönderilmesini talep etmiştir. Tüm bu gelişmeler bağlamında Nansen, Yunanistan ve Türkiye'nin görüşlerini dikkate alarak Lozan Konferansı için bir rapor hazırlamış ve kendi önerisini de bu raporda beyan etmiştir. Nansen'e göre, daha şimdiden birçok insan ülkelerinden kaçmış ve göçmen statüsünde başlarının çaresine bakmaya çalışmıştır. Lakin bu durum ekonomik dengeyi zedelemiştir. Kaçan Rum kesiminin toprakları ekonomik dengesizliğin bir örneğini oluşturmaktadır. Bunların Türkiye tarafından işlenebilmesi adına, Müslüman nüfusun dengede olması gerekmektedir. İki ülke adına da tarımsal faaliyet ve verimli ekonomi için mübadele zorunlu bir etmen olarak gelişim göstermiştir. Nitekim Nansen'in önerisi, göçmenler için mübadele uygulanmasının en iyi çözüm yolu olduğu şeklindedir. Dr. Nansen, Yunanistan'daki Müslümanlar ile Anadolu'daki Rumların mübadelesinin sorunlu mu yoksa isteğe bağlı olarak mı gerçekleşeceği, hangi şartların belirleyici olacağı ve mübadele bölgelerinin tespiti üzerinden bir komisyon kurulması gerektiğini ve bu komisyonun Milletler Cemiyeti'ne bağlı olarak hareket etmesini teklif etmiştir²⁰.

Sonuç olarak Nansen'in önerileri, mübadelenin elzem olduğu kanaatine dayanmakla birlikte mübadeleye taraf olan her iki ülkeyi ortak bir politikada birleştirmenin zorluğunu da yansıtmaktadır. Ayrışmayı getiren meselelerin başında esir takası vardır. Esirlerin değişimi konuşmaları sırasında mübadele gibi topografyayı kökten değiştiren bir konunun tezahür etmesi, Lozan konferansı sırasında Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa'yı oldukça memnun etmiştir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde Milletler Cemiyetine üye olmadığı için, kendi tezlerini tek başına savunmak durumunda kalmıştır²¹. Lozan Barış Konferansı, Türkiye ile Yunanistan'ın barış ve anlaşmasının ön kabulüne dayandırılmıştır. Zira her iki ülke mübadele üzerinde anlaşsalar da, Lozan görüşmeleri uzadıkça yeni ve beklenmedik sorunlar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu sorunların ilki yukarıda da ele aldığımız gibi, İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya'daki Müslümanlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu süreçte Türkiye'yi temsil eden üyeler, Yunanistan'ı rahatsız edecek bir karar alarak, İstanbul'daki

¹⁶ ERDAL, İbrahim, (2006), Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 52.

¹⁷ ZENGİN AGHATABAY, Cahide, (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 72.

¹⁸ KARA, Bülent, (2005), “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 187- 198

¹⁹ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 16.

²⁰ ZENGİN AGHATABAY, Cahide, (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 55.

²¹ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 17.

Rum kesiminin zorunlu göçü üzerinde ısrarcı olmuştur. Türk kesimi, Batı Trakya bölgesinde bulunan Müslümanların göçünü istemediğinden dolayı, buna mukabil Yunanistan, İstanbul'da bulunan Rumların mübadeleden muaf olması teklifinde bulunmuştur²² Buna ilaveten ikinci problem ise mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü yapılacağı konusunda üreyen tartışmalar olmuştur. Yunanistan mübadelenin gönüllü olmasını isterken, Türkiye ise gönüllü mübadelenin çok zaman alacağını ve aylar süreceğini belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, topraklarını işleyebilmesi adına bu nüfusa acilen ihtiyaç duyduğu için, zorunlu mübadelenin daha yerinde olacağını dile getirmiştir. Lord Curzon ise bu noktada Türkiye'ye hak vererek görüşlerini şu şekilde deklare etmiştir:

“Gönüllü mübadeleye karar verilirse, bunun uygulaması aylar gerektirecektir, oysa her şeyden önce istenen, Türk nüfusun gelecek yılın başında toprakları işleyebilmek üzere Türkiye'ye getirilebilmesidir. İkinci olarak, Yunanistan'a her yandan yığılmakta olan göçmenlerin bu ülkede yerleşmesini sağlamak gerekmektedir. Mübadele zorunlu olursa, gidenlere arkalarında bırakmak zorunda kalacakları mal ve mülklerinin değerini ödemek kolaylaşmış olacaktır”²³.

Yunan delegasyonu başkanı Venizelos'la Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa, yapılacak olan mübadelenin gönüllü veya zorunlu olması konusunda anlaşabilecekmiş gibi bir izlenim verirken, İstanbul'daki Rumlar konusunda ortak bir uzlaşmaya varamamışlardır. Lord Curzon mübadelenin zorunlu olması konusunda Türklerin lehinde görüş bildirirken, İstanbul'daki Rumların yerinde kalması konusunda ise Yunan delegasyonu Venizelos ile aynı safhada yer almıştır²⁴. Tüm bu yaklaşımlar ışığında Nansen'in danışmanlığı ve İtalyan Montagna'nın başkanlığı, bağımsız bir Yunan ile bağımsız bir Türk'ün üyeliği prensibine göre tesis edilen komisyonda İsmet Paşa, İstanbul'daki bulunan bütün Rumlara karşı değişimin uygulanması, bu değişimlerden Batı Trakya Müslümanlarının ayrı tutulması ve İstanbul'da bulunan Rum patrikhanelerin kaldırılması hususlarında talepte bulunmuştur. Burada altı çizilmesi gereken nokta, Türkiye'nin pazarlık gücünü ön plana çıkararak, patrikhane ile mübadele konusunu ilişkilendirmesi olmuştur. Nitekim Türk delegasyonu üyelerinden olan Rıza Nur da, mübadele konusunun aylarca askıda kaldığını dile getirerek, Türklerin arzu ve isteklerinin kabul edilmediğini ve buna mukabil patrik ve patrikhaneyi İstanbul'dan kovmanın hakkani bir düşünce olduğunu vurgulamıştır²⁵. Ne var ki bu görüş Yunan, İngiliz ve Amerikan delegeleri tarafından kesin olarak reddedilmiştir. Başka bir görüş ayrılığı ise İstanbul sınırı konusunda gelişmiştir. Yunanistan İstanbul sınırını İzmit'e kadar genişletme taraftarı iken, Türkiye sınırları dar tutmaya yönelmiştir. Bu tartışmaların neticesinde 1922 Belediye kanununun çizdiği sınırlar kabul edilmiştir²⁶.

Uzun süren komisyon çalışmaları sonucunda, Türkiye “*établis*” (yerleşik) olarak tanımladığı Rumları aşağıdaki şartlarla İstanbul'da kalmaya devam edebileceklerini belirtmiştir:

1. İstanbul doğumlu olmayıp, Türk uyruğundan olan Rumların ve Türk uyruğuna sahip olmayan Rumların İstanbul'dan çıkartılması,
2. Son üç yılı kapsayan süre zarfında, Türkiye Cumhuriyetine karşı kötü ve düşmanca davranış sergileyen Rumların, Rum birlikleri ve derneklerinin İstanbul'dan çıkartılması,
3. Ayrıcalık kapsamında, İstanbul Rumlarına verilen tüm haklardan sadece Üsküdar, İstanbul ve Beyoğlu Rumlarının yararlanacak olması,

²² KODAMAN, Ömer, (2008), *Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, s.11.

²³ ARI, Kemal, (2008), *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 19.

²⁴ ZENGİN AGHATABAY, Cahide, (2007), *Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930*, Bengi yayınları, İstanbul, s. 85.

²⁵ NUR, R. ve CREW, J. C. (2007), *Lozan Barış Konferansının Perde Arkası*, 2. Basım. Örgün Yayınevi, İstanbul, s.163.

²⁶ BOZDAĞLI, Yücel, (2014), “Türk- Yunan Mübadelesi ve Sonuçları”, TSA/YIL:18 özel sayı, s: 3, Ocak, s. 19

4. Ulusal olan patrikhanelerin, sahip olduğu tüm organ ve kuruluşları ile beraber İstanbul'dan çıkartılması²⁷.

Komisyon görüşmelerinin sonucunda, Türkiye son şart hariç diğerlerinden vazgeçmiş, Yunanistan ise ikinci şartı kabul etmiştir. Lozan'ın başından beri sert bir tutum sergileyen Türkiye, Ermeni sorunuyla uğraşmak zorunda kaldığı için en son evrede bu tutumunu değiştirmiştir²⁸. Sonuç olarak 10 Ocak 1923 tarihli toplantı ile beraber mübadele konusu büyük oranda halledilmiş ve Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul Rumları mübadele dışarısında tutulmuşlardır. Bunlara ek olarak, savaş esirlerinin eşit miktarda mübadelesi de kabul edilmiş²⁹ ve 30 Ocak 1923'te 19 maddeden oluşan, “*Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*” imzalanmıştır.

6. MÜBADELE SÖZLEŞMESİNİN İÇERİK ANALİZİ

Mübadele sözleşmesi 19 maddeden oluşan; azınlıklar, nüfus, sınırlar gibi konular üzerindeki düzenlemeleri kapsayan ve Türkiye ile Yunanistan ülkelerinin nüfus değişimi üzerine kurulu bir sözleşmedir. Mübadelenin gerçekleşmesi açısından ilk maddesi önem teşkil etmektedir.

“ *Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk hükümetinin izni olmadıkça, Türkiye'ye ya da Yunan Hükümetinin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir.*”³⁰.

Bu maddenin içeriği, Türk ve Yunan uyrukları üzerinden, değişim yapılacak yerlerin belirtilmesini kapsamaktadır. Yani sözleşmenin birinci maddesi, yapılacak olan nüfus mübadelesinin kapsam ve sınırlarını belirlemiştir. Nüfus değiş tokuşunun gerçekleşebilmesi adına, sözleşmenin kapsamı önem teşkil etmektedir.

Sözleşmenin zemini birinci madde ile oluşturulurken, bunun devamlılığını sağlayan istisnai unsurlar ikinci maddede kendine yer bulmuştur:

“ *Birinci maddede ön görülen mübadele:*

- İstanbul'da oturan Rumları “ İstanbul' un Rum ahalisini”;*
- Batı Trakya'da oturan Müslümanları “Batı Trakya'nın Müslüman ahalisini” kapsamayacaktır. 1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (établis)³¹ bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaktır.”³²*

Bu maddede istisna olan sınırlar ve durumlar özellikle ele alınmıştır. Mevcut olan belirli kesimdeki Rum azınlığın, Yunanistan'a gönderilmesi gerekirken, mübadelenin dış ekseninde tutulduklarını görmekteyiz. Nitekim Öksüz, mübadele ekseninin dışarısında tutulanları, özel nedenle istisna edilenler, askeri nedenle istisna edilenler ve mübadelesi tecil olanlar şeklinde sıralamıştır³³. Bunlara ek olarak, dininden dönerek Müslüman olan (ihtida) bireylerin de mübadele kapsamına girmediğini açıklamıştır. Mübadele kapsamı bağlamında Hükümet, son bir ekleme olarak, Gayri-Müslim olup bir de mübadeleye dâhil olmayan erkekler ile mübadele tarihini esas alarak bu tarihten önce evlenen Rum

²⁷ BOZDAĞLI, Yücel, (2014), “Türk- Yunan Mübadelesi ve Sonuçları”, TSA/YIL:18 özel sayı, s: 3, Ocak, s.24.

²⁸ ÖZTÜRK, D. (2010), “Kitap İncelemesi”, YILDIRIM, O (2006) Diploması ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 24, s. 149-154

²⁹ KODAMAN, Ömer, (2008), Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, s.15.

³⁰ AGHATABAY, Cahide Zengin “Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930” , Bengi yayınları, İstanbul/2007, s. 76

³¹ Établi: Fransızca "etablie"den gelen sözcük, "yerleşmiş (uzun süre) ve sakin" anlamlarına gelmektedir. İstanbul'da yerleşmiş Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler için bu ifade kullanılmıştır. Türk ve Yunan hükümetleri için bu konu uzun süre sorun olmuştur.

³² AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 44.

³³ ÖKSÜZ, H. (2000) “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 16, Sayı 48, s. 756.

Ortodoks kadınlarının, mübadele kapsamı dışarısında tutulmasına karar vermiştir³⁴. Burada bahsettiğimiz üç istisnai durumun en önemli kolunu, askeri gruplar oluşturmuştur. Nitekim Kurtuluş Savaşı ve Yunan Mezalimi gibi kritik süreçlerde insani ve askeri kategorilerde Türklere yardım eden Rumlar ile Türkiye için casusluk yapan Rumlar, bu istisnadan yararlanmışlardır. Kimsesiz ve sakat Rumlar, mübadelesi tecil edilenler kategorisine dâhil edilerek mübadeleden muaf olmuşlardır. Mübadele sözleşmesinin önem teşkil eden bir diğer konusu ise mülkiyet ve taşınmaz malların karşılıklı teminat altına alınmasını sağlayan 5. Maddedir. Madde 8 ise bu maddenin tatbikini detaylandırmaktadır:

*“ Göçmenler, her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürmekte ya da bunları taşıttırmakta serbest olacaklar ve bu yüzden kendilerinden çıkış ya da bunları giriş vergisi ya da başka herhangi bir vergi alınmayacaktır. Aynı zamanda cami, kilise, okul, hastane gibi tüzel kişiler de taşınır mallarını serbestçe yanlarında götürme hakkına sahiptirler. Ancak taşınır mallardan yanlarında götüremeyeceklerinin yerel makamlar tarafından bir envanteri çıkarılacak ve değeri, ilgili göçmenin gözü önünde saptanarak dört nüsha halinde tutanak tutularak, biri yerel makamlarca saklanacak, biri tasfiye işini yürütecek Karma komisyona, biri göç edilecek ülke hükümetine ve biri de göçmene verilecektir.”*³⁵.

Maddede tadat edilen söz konusu hakların kullanımı konusunda mallarının serbestçe geçirilmesi ortaya konulmuş, geçirilemeyen mallar için yerel makamlara kıymet takdir etme görevi verilmiş ve Karma Komisyon bu noktada önemli roller oynamıştır. Bu mallar üzerinden gerçekleştirilecek olan tasfiyeler üzerindeki çalışmaları, Karma Komisyonun gerçekleştirmesine karar verilmiştir. Tasfiyeler sonucunda ise temel ilke olarak ortaya çıkan para miktarı tasfiyeyi yapan ülkenin, göç edilen ülkeye bir borcu olarak görülmüştür. Buna ek olarak, göçmenler hakkında, arkalarında bıraktıkları malların karşılığını veya eş değerini göç ettikleri yerlerde alacağı üzerine kararlar verilmiştir. Yukarıda bahsedilen tasfiye işlemlerinden sorumlu Karma Komisyonun bu işlemleri, önceden belirlenmiş ilke ve kurallara göre gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Tasfiyeler sonucunda eğer ortada bir borç kalmış ise, bu borç kesin bir hükümle ödenmek zorundadır. Buna bağlı olarak borçlu kalan ülkeler, borçlarını ödemek adına bir zaman dilimi isterse, onlara bu fırsatın verilmesi kararı alınmıştır³⁶.

Şaşırtıcı bir biçimde, sözleşmenin hazırlanması ve maddelerinin belirlenmesi, sözleşmenin uygulanmasından daha kolay olmuştur. 1 Mayıs 1923 tarihinde uygulamaya girecek olan sözleşme, Yunanistan ve Türkiye'nin, ikinci maddenin farklı yorumlamalarından kaynaklı olarak gecikme göstermiş ve uygulama kasım ayına sarkmıştır. Sorunun temelinde kimlerin “établi” yani yerleşik olacağı yatmaktadır³⁷ Mübadele sözleşmesinin maddelerinin uygulanabilmesi ve “établi” konusunda meydana gelen farklı yorumlamaların ortadan kalkması adına, ilgili devletler 1926 tarihli Atina Antlaşmasını imzalamıştır. Sonuç olarak Atina Antlaşması da sorunları kökten çözememiş, müteakip üç yılda problemler krize dönüşmüştür. Nihai çözüme ancak 10 Haziran 1930 tarihli Ankara Antlaşmasını imzalanmasıyla ulaşılmıştır. Bu bağlamda 1923- 1930 yıllarını kapsayan süreçte Türkiye'ye göç eden kişi sayısı 463.534 şeklinde kayıtlara geçmiştir³⁸.

7. MÜBADİLLERİN TÜRKİYE'YE GETİRİLİŞLERİ

Mübadeleye tabi şahısların taşınması, gidecekleri bölgelerin tespiti ve yerleşecekleri evlerin tamiri gibi devam ederken, dönemin mübadele işlemlerinden sorumlu Komisyon üyesi, Tevfik Rüştü Aras Bey'in öneri ve istekleri doğrultusunda mübadelenin, “resmen” 10 Kasım 1923 tarihinde başlayacağı

³⁴ ÖKSÜZ, H. (2000) “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 16, Sayı 48, s. 753-769.

³⁵ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s.77.

³⁶ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 31.

³⁷ BOZDAĞLI, Yücel, (2014), “Türk- Yunan Mübadelesi ve Sonuçları”, TSA/YIL:18 özel sayı, s: 3, Ocak, s.21.

³⁸ BOZDAĞLI, Yücel, (2014), “Türk- Yunan Mübadelesi ve Sonuçları”, TSA/YIL:18 özel sayı, s: 3, Ocak, s.24.

açıklanmıştır. Bu tarihe mukabil yukarıda sayılan mübadele çalışmalarına ek olarak, göç edecek olan kişilerin malları üzerinden kayıtlar yapılması ve bu kayıtların sonucunda malların para değerinin saptanması gibi Lozan'da da değinilen, mal değerleri ve kayıtları çalışması yer almaktadır. Bu kayıtlar ile göç eden kişilerin Türkiye'de ne miktarda para ve mal sahibi olacağı belirlenmiştir. Göçmenlerin taşınması konusundaki önemli bir çalışma noktası da kıyı kentlerde oturanlar üzerinden yapılmıştır. Kıyı kesimde bulunan göçmenlerin vapurlarla taşınmaları, Türkiye'ye getirilip belli bir zaman dilimi içerisinde barınma ve beslenme gibi ihtiyaçlarının karşılanması, herhangi bir ev veya toprağa sahip olmaları ve bunun sonucunda da göçmenleri üretici konuma getirme çabası, mübadelenin çalışma süreci içerisindeki en önemli evrelerini oluşturmuştur.

Mübadele için gerçekleşen göçmenlerin taşıma işlemleri, Yunanistan'da meydana gelen siyasi içerikli karışıklıklardan etkilenmiştir. Siyasi karışıklıklar, Türkler üzerinde baskı kurulması ve zulüm yapılmasına sebep olmuştur. Bu durum ise Türklerin mübadele tarihinden önce kıyı bölgelere akın etmesini doğurmuş ve nakil ve intikali öncelikli gündem maddesi haline dönüştürmüştür³⁹. Nitekim ilk aşamada Yunanistan bölgesinde yaşananlardan dolayı kıyı kenarlara yığılan göçmenlerle mübadeleye başlanma kararı verilmiştir. İkinci aşamada ise iç bölgede bulunan, zor durumda kalmış, evleri tahribata uğramış Türkler yer almaktadır. Bunun yanı sıra göçmenlerin taşınacakları mevsimler de aşamalara bölünerek birinci aşama göç edeceklerin kış aylarında, ikinci aşama göç edeceklerin ise yaz ve ilkbahar aylarında Türkiye'ye getirilmeleri uygun görülmüştür. İstatiksel olarak, kıyı bölgelere hücum eden göçmenler ele alındığında, yalnız Selanik'ten 50.000 civarı göçmenin bir veya bir buçuk ay kadar sürede Türkiye'ye getirilmesi öngörülmüştür. Selanik gibi Kayalar ve Kozana bölgeleri de öncelikli göç etme sahasına girmektedir. Bunun sebebi ise bu iki bölgede yaşayan Türklerin, kötü yaşam standartları olmuştur⁴⁰. Sonuç olarak, Yunanistan'dan toplamda 500.000 kadar göçmen Türkiye'ye gönderilmek üzere kıyı bölgelere yığılma göstermiştir. Bu sebepten dolayı taşıma işlemlerinin hızlanması ve acil çözüm bulunması için, taşımanın vapurla yapılması kararı alınmıştır. Vapurla yapılan taşımanın maliyet açısından düşük olması ve göçmenlerin deniz şeridinde toplanması ve Türkiye'de deniz kenarına yerleştirilecek olmaları nedeniyle bu intikal tarzı isabetli görülmüştür⁴¹. “**Münakasa Şeriatı**” olarak adlandırılan taşıma şartları aşağıdaki maddelerle karara bağlanmıştır.

- 1) “ Yunanistan'dan gelecek Muhacirler, Selanik'ten; Tekfurdağı, Kallikratya, İstanbul, Mudanya'ya, Kavala'dan; İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Tekfurdağı, Gelibolu, Bandırma ve Burhaniye'ye, Girit ve Kandiye'den; Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Gökabad, Güllük, Ayvalık, Çanakkale ve Erdek iskelelerine taşınacaktır.
- 2) Bu taşıma işini üstlenecek vapur kumpanyası, bir mektup vererek teminat gösterecektir.
- 3) Teklifin Ankara'dan kabul edildiği saatten bir hafta sonra istenen iskelelere dört büyük vapur göndermek zorunludur.
- 4) Taşıma ücreti muhacirlerin kendileri tarafından karşılanacaktır. Ancak bu ücreti ödemeyecek durumda olanların yol paralarını Hükümet üstlenmektedir.
- 5) Yukarıda sayılan iskelelere yapılacak taşıma ücretleri insan, eşya ve hayvan için ne olacağı ayrı ayrı belirlenecektir.
- 6) Taşıma sırasında muhacirlerin rahat ettirilmelerine dikkat edilecektir.
- 7) Gönderilecek vapurlarda tatlı su depoları bulunacaktır.

³⁹ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 124.

⁴⁰ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 76.

⁴¹ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 125.

- 8) *Taşıma işinden elde edilecek gelirin %20'si Hilal-i Ahmer'e bağışlanacak, sekiz yaşına kadar olan çocuklardan ve kişi başına 100 kilo eşyadan ücret alınmayacaktır.*
- 9) *Her nüfus için teklif edilecek navlun ücretinden başka, liman, fener, taşınma, karantina ve yolcu vergisi gibi "rüsüm-i mütenevviye ait" hiçbir bedeli hükümet kabul etmeyecektir.*
- 10) *İskelelerde yükleme işi en çok beş gün sürecek, bu sürenin bitiminde ıstırya (ücretsiz bekleme süresi) icraatına başlanacak ve her vapura tonuna göre ıstırya icraatı tayin edilecektir. Ayrıca taşımaya tayin edilecek ilk vapurların adları Vekâlete bildirilecektir."*

Vapur ile yapılan göç hareketlerinin olumlu yönleri kadar, tarih sahnelerine yansıyan olumsuz yönleri de olmuştur. Zorlu bir süreci yansıtan vapur taşımacılığı, ilk aşamadaki göçmenleri taşıdığı için kış ayına denk düşmüş ve bu durumda göçmenlerin barınma, yiyecek, ısınma gibi ihtiyaçlarının Türkiye tarafından zor şartlar ile sağlandığını gözler önüne sermiştir. Her halükarda Türkiye göçmenlerin refahı ve yeni girdiği ortamdaki huzuru adına elinden geldiğince şartları maksimize etmiştir⁴². Tüm bu sıkıntıların yanı sıra vapura ve kıyıya ulaşmak için eşek, at, öküz, kağnı gibi araçları kullanan mübadillerin bu araçları beraberinde getirme arzusu, sağlıklı olduklarını belgeleme mecburiyetleri ve casus olmadıklarına dair kimlik denetimi gibi hususlar da önem arz etmektedir.

8. GÖÇMENLERİN YAŞADIKLARI SORUNLAR VE MÜBADİLLERE YAPILAN YARDIM ÇALIŞMALARI

Göçmenlerin yaşadıkları sorunların kökeni mübadeleye değil, mübadele öncesi döneme dayanmaktadır. Lakin seneler boyunca Yunanlıların eziyet, baskı ve zulümleri altında ezilen Türk halkı, Mübadele kararının ortaya çıkması ve Mübadele antlaşmasının imzalanmasıyla daha çok eziyet görmeye başlamıştır. Nitekim buna en iyi örnek; Selanik'te bulunan üç veya dört odalı Müslüman evlerinin sadece bir odasının Müslümanlara bırakılıp, diğer odaların Türkiye'den kaçarak gelen Ermeni ve Rumlara verilmesidir. Bunlara ek olarak; Müslümanlarının eşyalarına Rumların el koyması, Müslümanlara kullanmaları için sadece yorgan ve yataklar bırakılması, Müslüman şikâyetlerinin dinlenmemesi ve bunun yanı sıra, "*burada şikâyet dinlenmez, şikâyetlerinizi Mustafa Kemal'e anlatın*" şeklinde ithamlarda bulunulması, ismi Kemal olanların isimlerinin zorla değiştirilmesi, köylerde yağmalamaların devam etmesi, Müslüman olan köylü halkın hayvanlarına el konulması gibi türlü eziyetler edilmiştir⁴³. Bu eziyet ve baskılar, zaman geçtikçe çığ gibi büyümüş ve sağlık, konut, mal kayıtları, yerleşmeler gibi ihtiyaçların giderilmesi büyük oranda sekteye uğramıştır.

Muhaceretin başladığı dönemlerde de aşamalara ayrılarak yapılan yaz ve kış göçleri, muhacirlerin kış aylarında soğuktan donarak mağdur olmasına, yaz aylarında ise sıcaktan yayılan kızamık, suçiçeği, sarılık gibi bulaşıcı hastalıkların yayılması ile zorluklar çekmesine sebep olmuştur Göçmenler, her insanın yaşam mücadelesini sürdürmesi için gerekli olan, beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir standartta olmadıklarından dolayı, Türkiye'den gelen desteklere ihtiyaç duymuşlardır. Vapur yolculuğunun oluşturduğu zorlu şartlar ve Yunan baskıları ile Anavatana zar zor varan göçmenler, Türkiye'nin yardım ve destek çalışmaları ile yeni hayatlarına tutunmaya çalışmıştır. Göçmenlere yardım konusunda en çok emeği geçen birimler, Karma ve Tali Komisyonlar ile Mübadele İmar ve İskân Vekâleti olmuştur. Bu birimler kendi paylarına düşen görev ve yetkileri elindeki sınırlı imkânlarla kullanmaya çalışmıştır. Özellikle Mübadele İmar ve İskân Vekâleti, sınırlı sermayesi ile yığılan göçmen kitlelerine yardımlarını esirgememiş, muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılayarak, onları üretici konuma getirme görevini üstlenmiştir⁴⁴. Nitekim dönemin Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, muhacirler için beslenme ve barınma konularında bir genelge hazırlamıştır. Genelgenin konusunu, muhacirlerin geçici barınması, beslenmelerine ilişkin olguları

⁴² ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 87.

⁴³ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, ss. 199-200.

⁴⁴ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 213.

ve olası sağlık sorunlarının çözümü oluşturmaktadır. Daha özele incek olursak, Rumlar tarafından terk edilen binaların kullanıma uygun olanlarından yararlanılacağı, gelen yardımların ve hayır olarak bırakılan malların göçmenler için kullanılacağı, askeri kuruluş gibi yerlerden yorgan, yastık ve yatak gibi ihtiyaçların temin edileceğini içeren 28 Kasım 1923 tarihli “Misafirhaneler Talimatnamesinin” yayınlanması yer almaktadır. Bu talimatnamenin bir gereği olarak vapurların iniş ve boşaltılış noktalarında iki tür misafirhane kurulmuştur:

- ✓ *Tahaffuzhane*: Muhacirlerin vapur yolculuğundan sonra karaya ilk çıkartıldıklarında götürülüp temizlik kontrolünün yapıldığı misafirhane. Göçmenlerin hem temizlikleri yapıldıkları, hem de eşyalarının kontrol edildikleri yer.
- ✓ *Gerçek Misafirhane*: İlk misafirhanede temizlenip, gerekli sağlık ve eşya kontrolleri yapılan göçmenlerin ikinci aşama olarak getirildikleri yer. Gerçek misafirhanede kalım süresi 3 gün şeklinde olup, durumu kötü olan göçmenlerin iaşelerini Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin üstlendiği misafirhanelerdir⁴⁵.

Yapılan çalışmalar doğrultusunda, Mübadele İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey'in en temel önceliği, Muhacir kitlesinin temel ihtiyaçlarını karşılayıp, onların yabancı ülkede edindikleri bilgilerden yararlanarak, ülke üretimine katkıda bulunmalarını sağlamaktır. Bu sebepten ötürü, Muhacirlerin sağlık, barınma ve beslenme gibi sorunlarıyla yakından ilgilenip titizlikle çalışmıştır. Yardım çalışmaları doğrultusunda emeği en çok geçen kuruluş, - yukarıda da belirttiğimiz üzere - Hilal-i Ahmer Cemiyeti olmuştur. Hem sosyolojik, hem ekonomik hem de psikolojik açıdan sıkıntıya düşen göçmenler, yanlarında hep bu cemiyeti bulmuşlardır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, sorunların çözüm aracı olarak, kamuoyuna seslenişini teşvik eden ve göçmenlere yardım kampanyalarını destekleyen kuruluşların başında gelmektedir. Kamuoyuna sesleniş etkilerini göstermeye başlamış ve daha çok yardım için, gazetelerde yardımı yapan insanların isimleri ile beraber yardım miktarları yayımlanmıştır. Bu şekilde halk teşvik edilmiş ve muhacirlerin; ekmek, sigara, çay, şeker gibi ihtiyaçları gönüllü halk tarafından karşılanmıştır. Kentlerde ki yüksek zümrelerin ve diğer insanların duyarsız kalamayacağı içler acısı göçmen görüntüleri, nakdi ve aynı yardımları gün geçtikçe arttırmıştır. Örneğin, İzmir Musevi Cemaati, Misafirhane ziyaretlerinde :“500 pide, 500 paket sigara, 42 kıyye tahin helvası” dağıtarak bu tür yardımları ara ara yapmıştır⁴⁶

Halktan istenen yardım talebi, Türk kadınına harekete geçirmiş ve İzmirli hanımlar toplanarak, Hilal-i Ahmer Cemiyeti için yardım kuruluşu kurmuşlardır. Kadınlardan oluşan topluluk, Muhacirler için ne yapılması gerektiğini konuşup yardımlar toplamış ve toplanan yardımları Cemiyete bağışlamıştır. Nitekim Cahide Zengin Aghatabay, kadınların yaptığı yardım faaliyetlerinin “**İzmir Hanımlarının Muaveneti**” şeklinde gazetelerde duyurularak, daha fazla yardım toplandığı bilgisini vermiştir. Bu noktada Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde yayımlanan: “500 Bin Kardeşe İmdat” çağrısı oldukça yankı uyandırmış ve kadınların yardım faaliyetleri başka grupları da hareketlendirmiştir⁴⁷. Göç sonrası dönemde bir başka yardım kampanyası ise konserler, sinema ve tiyatrolar olmuştur. Sanatsal aktiviteler için pullar ve kartpostallar basılarak buradan toplanan paralar, göçmenlerin temel ihtiyaçları adına harcanmıştır. Bu faaliyetlerin oluşması ve yayılmasında, Gazi Mustafa Kemal Paşanın eşi Latife Hanımın manevi kişiliği ve yardımları etkili olmuştur.

Destek ve çabalar sonucunda, Türkiye'nin yardım faaliyetleri muhacirlerin hoşuna gitmiş ve bu durum ise medyaya “**Muhacirlerin Şükranı**” olarak yansımıştır⁴⁸. Muhacir kitlesi, Anavatan'a ayak bastıkları andan itibaren mutluluk, refah ve minnettarlık duyduklarını dile getirerek, hükümetin ilgi ve alakalarını takdir etmiş, hatta vapurda dünyaya gelen bir bebeğe, **Mustafa Kemal** ismini

⁴⁵ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. Ss. 97-98.

⁴⁶ ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul. s. 100.

⁴⁷ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 135.

⁴⁸ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 212.

vermişlerdir⁴⁹ Bu noktada muhacirlerin anavatana duydukları özlem, ilgi, hasret ve bağlılık göze çarpmaktadır. Nitekim bunu bir muhacire ait aşağıdaki sözler, bu hislere tercüman olmaya yeterlidir:

“ Bize her şeyiniz temin edilmiştir diyorsunuz. Bizi cehennemden cennete getiren Allah'ın en büyük kullarından başka şey istemek hakkımız değildir. Siz isterseniz bizi sokaklara atınız. Yeter ki başımızın üzerinde yıllardan beri hasretini çektiğimiz bayrağımız olsun. Sizler kan döktünüz, can verdiniz, bize hürriyet verdiniz. Bizlere yardım eden bu fedakâr kardeşlerden rahatlık istemek hakkımız değildir. Biz çalışacağız, vatanımıza yük olmamaya gayret edeceğiz. Biz değil, sizler üzülmeyiniz. Dünyada hürriyete kavuşmaktan ve düşman zulmünden kurtulmaktan daha büyük rahatlık olamaz.”⁵⁰

Görülmektedir ki halk bir bütün olarak, kaybedilmiş toprakların aziz hatıraları olan göçmenlere daha iyi yaşam standartları sunmak ve onların anavatan ile uyumunu kolaylaştırmak için maddi ve manevi çabalar göstermiş, bunun sonucunda ise muhacirlere sahip çıkmıştır.

9. MÜBADELENİN SONUÇLARI

Türkiye ve Yunanistan arasında tezahür eden problemlerden dolayı yaşanan sorunlar, anlaşma ve müzakereler yoluyla çözülmeye çalışılmıştır. Bu noktada atılan ilk adım Lozan ile gelişen, 1926 Atina Anlaşması olmuştur. Her ne kadar Atina Anlaşması yerleşiklerin kim oldukları hususunda fikir birliğine varamasa da, mübadillerin yerleşimi ve malları üzerine yaşanan anlaşmazlıkları önemli ölçüde çözmüştür. Artakalan problemler 1930 tarihli Ankara Anlaşması ile beraber hal yoluna girmiş ve mübadele kapsamına giren malların değiş tokuşu “takas” sistemine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Ankara Anlaşması, Lozan ile doğan sorunların çözümü adına önem teşkil etmiş ve uyuşmazlıkları sonlandırmıştır. Mübadeleye ilişkin engellerin ortadan kalkmasıyla beraber, her iki ülke mübadele neticesinde ortaya çıkan sosyolojik problemlere odaklanmak zorunda kalmıştır. Bu sorunlar mübadillerin ana topluma tam uyumuna ulaşılana kadar farklı düzeylerde gündem oluşturmaya devam etmiştir.

10. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya tarihinde iki ülke ilk defa nüfus Mübadelesini gerçekleştirerek, azınlık sorununu ortadan kaldırmak adına kendi ülkelerindeki insanları zorunlu göçe tabii tutmuştur. (Bozdağlı, 2014: 24). Oluşan mecburi göç ortamı, diasporaların oluşturması ve bu süreçte yaşanan dram ve trajediler kimilerince barbarca bulunmuş ve azınlıklardan kurtulmak için iki milyon hayatın karartıldığı iddia edilmiştir⁵¹ Özellikle Yunanistan'da Anadolu'ya göç eden Müslümanlardan kalma yerlere yerleştirilen Rumların çoğu dışarıda kalmış ve yerleşenlerde kötü hayat standartları altında yaşamaya mecbur edilmiştir. Türkiye'de ise göçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmeleri için, Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, fakat planlanandan önce başlayan mübadele yetkilileri hazırlıksız yakalamış ve son derece isabetsiz bir iskân politikası uygulanmıştır. Öyle ki geldiği yerde tütüncülük yapan mübadil, zeytincilik yapılan bir yöreye yerleştirilmiş, göçmenlerin üretici olması adeta bilinçli bir biçimde devlet eliyle engellenmiştir⁵². Bu körlük yetmezmiş gibi göçmenler bir insanın oturması düşünülmecek harabelere yerleştirilmişlerdir. Ancak halktan gelen tepkilerle devlet kısmen de olsa mübadillere karşı menfi ve beceriksiz tutumunu düzeltmiş, Hilal-i Ahmer Cemiyeti az zamanda büyük başarılarla imza atmış ve bizatihi Türk halkının hamiyetperverliğiyle uyum süreci sağlıklı bir zemine oturmuştur. Yunanistan'a göçen Rumların durumu daha da acıklıdır. Gittikleri yerde hoş

⁴⁹ AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul, s. 212.

⁵⁰ AGHATABAY, Cahide Zengin, “Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930” , Bengi yayınları, İstanbul/2007, s. 212-213

⁵¹ SEZER, S. ,(2012), Lozan ve Mübadele, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 28.

⁵² SEZER, S. ,(2012), Lozan ve Mübadele, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul, ss. 22-23.

karşılanmayan ve dışlanan Rumlar, ana toplumdan farklı bir kimlik oluşturmuş ve imkânı olanlar ivedilikle Avrupa ve Amerika'ya sığınmışlardır.

Mübadele konusu sadece göçmenlerin değil, Yunanistan ve Türkiye'nin de ekonomik, toplumsal ve siyasal hayatlarına etki etmiştir. Türkiye, önceden de göçmenlere kucak açan bir ülke olduğu için, mübadele ile gelen göçmenlere elinden geldiğince iskân, barınma, beslenme gibi yardımlarda bulunmuştur. Bu durum, göçmenlerin yeni hayatına uyumunu kolaylaştırmıştır. Türkiye'ye gelen göçmenler -tüm beceriksiz politikalara ve isabetsiz iskân rejimine rağmen- zamanla üretim sürecine dâhil edilirken, Türkiye'den giden göçmenlerin ekonomik hayata katkılarının eksikliği yoğun bir biçimde hissedilmiştir. Ne var ki Yunanistan, mübadilleri kendi içine alabilecek hazım kapasitesine sahip olamayacak küçük bir ülke olduğu için göçmenler gettolaştırılmış ve –ev sahibi ülkeden-farklı bir kimlik geliştirmek zorunda bırakılmışlardır. Gelen göçmen kitlesi, zaten kötü olan ve Rumlara iyi bir hayat standardı sağlamaktan uzak olan Yunan ekonomisini daha da kötüleştirmiştir⁵³. Ama ne olursa olsun mübadele Yunan hükümeti için hala ulusal politika olmaya devam etmiştir.

Haddi zatında mübadele, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında en önemli adımlardan birisi olmuştur. Öyle ki, daha önce hiçbir dönemde Anadolu coğrafyası bu miktarda Türk ve Müslüman olmamıştı. Sonuç itibarıyla, eski Osmanlı coğrafyalarının bir bir elden çıkmasıyla göçler alan Türkiye Cumhuriyeti böylelikle bir yandan farklı kültürleri ve yaşam biçimlerini kendi bünyesinde barındıran çokkültürlü bir devlet haline gelirken, öte yandan nüfusunu ortak değerler ve idealler etrafında birleştirerek birlik ve bütünlüğünü korumayı başarabilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

ADIVAR, Halide Edip, (1987), Türk'ün Ateşle İmtihanı, Atlas Yayınevi, İstanbul.

AGHATABAY, Cahide Zengin (2007), Mübadelenin mazlum misafirleri/ Mübadele ve kamuoyu 1923-1930, Bengi yayınları, İstanbul

AKA, Asiye, (2010), Kimliğe Teorik Yaklaşımlar, C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs, cilt:34, sayı:1, s.19-20

ARI, Kemal, (2008), Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

BOZDAĞLI, Yücel, (2014), "Türk- Yunan Mübadelesi ve Sonuçları", TSA/YIL:18 özel sayı, s: 3, Ocak/January.

CEBESOY, Ali Fuat, (2000), Milli Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, İstanbul.

ÇELİK, Hacer, (2008), Çok kültürlülük ve Türkiye'deki görünümü, U.Ü Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı:15, s.321

ÇETİN, Nurten, (2010), "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 24, s. 149-172

ÇOLAK, Filiz, (2003), Bulgaristan Türklerinin Anavatana Göç Hareketi(1950-1951) Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:14, s.115.

ÇULHA, İbrahim, (2017), "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Süreci (1950-1951)", Tarih, eğitim ve kültür dergisi, sayı:1, s.66

ERDAL, İbrahim, (2006), Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

⁵³ BOZDAĞLI, Yücel, (2014), "Türk- Yunan Mübadelesi ve Sonuçları", TSA/YIL:18 özel sayı, s: 3, Ocak, s. 30

- GERAY, Cevat, (1970), Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, Amme İdaresi Dergisi, C.I, sayı:1-4, s.25
- GÖZE, Ergun, (1985), Bulgaristan Türkleri Kaddafi, Özal, vs.., Türk Kültürü Bulgaristan Türkleri Sayısı, Sayı: 263, Ankara, Mart ,s.45
- HIRSCHON, Ree, (2007), Egeyi Geçerken- 1923 Türk- Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, (Akt.: M.PEKİN- E.ALTINAY), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 95, İstanbul.
- KARA, Bülent, (2005), “Dramatik Bir Huzur Mücadelesi: Mübadele”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, s. 187- 198
- KITSIKIS, Dimitri, (1963), Yunan Propagandası, Meydan Yayınevi, İstanbul.
- KODAMAN, Ömer, (2008), Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- MUSTAFAİ, Habil, (2006), Balkanlarda Azınlık Hakları, yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası ilişkiler bilim dalı, Ankara/2006, s.13-18
- NUR, R. ve CREW, J. C. (2007), Lozan Barış Konferansının Perde Arkası, 2. Basım. Örgün Yayınevi, İstanbul
- ÖKSÜZ, H. (2000) “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 16, Sayı 48, s. 753-769.
- ÖZTÜRK, D. (2010), “Kitap İncelemesi”, YILDIRIM, O (2006) Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, Uluslararası İlişkiler, Cilt 6, Sayı 24, s. 149-154
- PEKİN, Müfide, (2005), Yeniden Kurulan Yaşamlar- 1923/ Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- RİCHARD, Clogg, (1997), Modern Yunanistan Tarihi, (Akt.: D. ŞENDİL), İletişim Yayınları, İstanbul.
- SEZER, S. ,(2012), Lozan ve Mübadele, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, İstanbul.